

FANTOOM GROEI

Sander Heijne
Hendrik Noten

‘Dit hoopvolle
boek wijst de weg
naar een zorgzame
samenleving.’
– Famke Ernst,
jeugdzorgwerker

atlas contact

WAAROM WE
STEEDS HARDER
WERKEN VOOR
STEEDS MINDER

© 2020 Sander Heijne & Hendrik Noten
Uitgeverij Atlas Contact
Omslagontwerp Moker Ontwerp
Foto auteurs Fjodor Buis
Ontwerp typografie binnenwerk Wim ten Brinke
Drukkerij Wilco

ISBN 978 90 470 1324 2
D/2020/0108/713
NUR 320, 740, 780

www.atlascontact.nl
www.fantoomgroei.nl

Inhoud

Proloog 9

I Fantoomgroei

- 1 Dubbeltjes worden stuivers 23
- 2 Collectieven die steden bouwen 47

II De stille revolutie

- 3 De hogepriester van de Nederlandse economie 91
- 4 De geboorte van economische groei 115
- 5 Glorieuze jaren 133

III Een nieuw verhaal

- 6 Wat is de economie? 157
- 7 Voorbij fantoomgroei 179
- 8 Een nieuw verhaal 195
- 9 Pioniers van een nieuw verhaal 205

Epiloog 225

Dankwoord 227

Noten 229

Proloog

Het is een zonnige lentedag in 2018 als wij ons in een café in Amsterdam-Oost over een onderzoek van economen van RaboResearch buigen. Wij weten dan nog niets over de economische malaise die ons in het voorjaar van 2020 wacht, door de wereldwijde coronapandemie. Maar zelfs dan, op het hoogtepunt van de economische hoogconjunctuur van die dagen, zien we in het onderzoek bevestigd dat er iets fundamenteels schort aan onze economie. De economen van de Rabobank hebben namelijk becijferd dat de Nederlandse economie de afgelopen veertig jaar met tientallen procenten is gegroeid, maar dat de reële gezinsinkomens in diezelfde periode vrijwel niet zijn gestegen.¹ Wie wel van al die economische groei heeft geprofiteerd? Bedrijven, topbestuurders en hun aandeelhouders. Zij hebben hun bonussen en dividenden in diezelfde periode zien exploderen.

Wij, Sander en Hendrik, kennen elkaar dan nog nauwelijks, maar onze verontwaardiging over dit ene simpele grafiekje verbindt ons onmiddellijk. Hoe is het in hemelsnaam mogelijk dat we de enorme economische groei die we sinds 1982 als samenleving hebben gecreëerd zo ongelijk verdelen? Waarom accepteren we dit? En wat zegt dit over onze samenleving?

De economen van de Rabobank roepen op tot meer

onderzoek naar de oorzaken van de achterblijvende loonontwikkeling, want ze kunnen deze vanuit de gangbare modellen over hoe economieën zich ontwikkelen niet goed verklaren. We hebben op dat moment nog geen idee wat we ons op de hals halen, maar als we het café verlaten, beloven we elkaar één ding. We gaan dit tot op de bodem uitzoeken.

Het hol van de leeuw

Ik (Hendrik) ben bestuurskundige en werk dan al enige jaren als beleidsmedewerker in de Malietoren bij de Algemene Werkgeversvereniging Nederland (AWVN). Wie over de A12 Den Haag binnenrijdt, moet letterlijk onder deze toren van staal en glas door, als ware het een kolossale poortwachter voor eenieder die een bezoek aan de residentie wil brengen. De vele etages zijn zoals elk Nederlands kantoor: veel grijs, lawaaiige kantoortuinen en matige koffie.

Daar, op het hoofdkwartier van de Nederlandse werkgeverslobby, weet ik mij omringd door collega's die grossieren in hun eigen ideeën over hoe Nederland eruit zou moeten zien. Ze vinden, net als vele anderen, dat de wereld eerlijker en duurzamer moet zijn. Maar als het erop aankomt, beschikken zij (en ik) tot mijn grote frustratie niet over ideeën om zo'n wereld dichterbij te brengen. Sterker nog, het systeem duwt ons de andere kant op.

Zoveel werd nog eens duidelijk toen het kabinet-Rutte III tijdens de kabinetsformatie van 2017 schijnbaar uit het niets besloot om de dividendbelasting te schrappen. Hoewel de maatregel in geen enkel verkiezingsprogramma had ge-

staan, presenteerde de premier dit cadeau van 1,4 miljard euro aan met name buitenlandse aandeelhouders als een absolute voorwaarde om te voorkomen dat grote bedrijven als Shell en Unilever Nederland zouden verlaten.² Als de oppositie zich een jaar later bij de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer massaal tegen de afschaffing van de dividendbelasting keert, besluit de Malietoren op de bres te springen voor het kabinet. Hans de Boer, voorzitter van bedrijfslevenbelangenbehartiger VNO-NCW, begint in talkshows het offensief, waardoor hij en zijn medewerkers worden meegetrokken in de publieke verontwaardiging. Alhoewel AWVN slechts een van de vele verdiepingen bezet en weinig met het onderwerp van doen heeft, bevinden wij ons wel in het oog van de mediastorm over de dividendbelasting.

Midden in deze periode sta ik te praten met een aantal medewerkers van de verschillende verenigingen. We hebben net een veel te lange bijeenkomst achter de rug en iedereen moet een beetje stoom afblazen. Het d-woord valt. Er is bij mijn gespreksgenoten onbegrip over de maatschappelijke woede rond de dividendbelasting. Afschaffing is nou eenmaal logisch. Dan hoor ik een nieuwe term: 'Het punt is dat wij economisch vaak gelijk hebben, maar dat wel moeten kunnen uitleggen.' Ik vind het een heel vreemde redenering, maar op dat moment kan ik nog niet onder woorden brengen waarom. In de dagen die volgen besluit ik wat grafieken over de Nederlandse arbeidsmarkt te verzamelen, en ze voor te leggen aan een journalist die ik heb ontmoet op een bijeenkomst over de toekomst van de Nederlandse polder.

Hobbyvak

De ontmoeting met Hendrik kan voor mij (Sander) niet op een slechter moment plaatsvinden. In het voorjaar van 2018 toer ik in de avonduren langs zaaltjes in het land om mijn boek *Er zijn nog 17 miljoen wachtenden voor u* te promoten. In dat boek zette ik nog één keer op een rij wat zeven jaar economische onderzoeksjournalistiek voor *de Volkskrant* en *de Correspondent* mij heeft geleerd over fundamentele problemen van de marktwerking in de publieke sector. Het was bedoeld als afsluiting van mijn journalistieke carrière, om ruimte te maken voor uitbreiding van mijn bedrijf. De reden van deze ommezwaai? Journalistiek is een prachtig en belangrijk vak, en ik heb het werk altijd met veel plezier gedaan. Maar wie denkt dat je van een baan bij een krant tegenwoordig nog redelijkerwijs een gezin kunt onderhouden, komt bedrogen uit.

Als Hendrik mij dus in het voorjaar van 2018 probeert te overtuigen om aan een nieuw journalistiek boek te beginnen, ben ik verre van enthousiast. Maar Hendrik houdt vol. ‘Kijk nou naar die grafieken,’ zegt hij gebiedend. In twee simpele lijnen zie ik alles weerspiegeld wat mij is gaan tegenstaan aan de krant. Want vergis je niet, het feit dat verslaggevers zich elke dag voor steeds minder geld een slag in de rondte werken – ook in de avonduren, tijdens de weekenden en op feestdagen – betekent niet dat er met kranten geen geld wordt verdiend. Het moederbedrijf van *de Volkskrant*, uitgever DPG Media (voorheen De Persgroep), heeft in 2018 op een omzet van 1,6 miljard euro maar liefst 174 miljoen euro winst geboekt.³ Dus laat ik hier

maar gewoon zeggen waar het op staat: ik was er wel een beetje klaar mee om elke maand rood te staan, terwijl ik ondertussen wel dag en nacht in touw was voor een steenrijke uitgeversfamilie.

Terwijl ik de grafieken op mij in laat werken, maakt zich een mix van adrenaline en verontwaardiging van mij meester, waar ik in mijn werk voor de krant zo lang door ben gedreven. Dat DPG binnen de journalistiek niet uitzonderlijk is, wist ik al jaren. Maar de grafieken van de bank leren mij dat de journalistieke sector in dit opzicht helemaal niet uitzonderlijk is. Het merendeel van werkend Nederland blijkt persoonlijk niet of nauwelijks te profiteren van de economische groei die we samen creëren. En in veel buitenland is de scheefgroei zo nodig nog extremer. Voor de vorm sputter ik nog wat tegen, maar instinctief heb ik allang een besluit genomen. Ik wil weten waar de scheefgroei vandaan komt, waarom we deze accepteren en wat we ertegen zouden kunnen doen. We moeten deze kwestie aan de kaak stellen. Mijn afscheid van de journalistiek moet nog even wachten.

Bijval vanuit het Torentje

We zijn een goed jaar bezig als de urgentie van ons onderzoek wordt bevestigd door de machtigste man van het land. Op een partijfestival van de VVD spreekt premier Mark Rutte de werkgevers op ongekend scherpe toon aan op het uitblijven van noemenswaardige loonsverhogingen. ‘Er is iets aan de hand wat mij absoluut niet bevalt,’ aldus de premier in de zomer van 2019. ‘De winsten in de grote

ondernemingen klotsen tegen de plinten op,' vervolgt hij. Maar tot zijn eigen ontsteltenis blijkt werkend Nederland helemaal niet te profiteren van al die weelde. 'Het enige wat echt stijgt binnen die ondernemingen zijn de salarissen van de topmannen,' aldus Rutte. 'Niet de cao's. Die gaan onvoldoende omhoog. Ik vind dat niet acceptabel.'

De kritiek van de premier op de werkgevers komt voor vriend en vijand als een verrassing. Rutte heeft altijd een betrekkelijk overzichtelijke taakopvatting gehanteerd voor zijn kabinetten; zolang de economie groeit, gaat het goed met het land. In zijn speech op het partijfestival legt hij dit uit. De premier spreekt over 'een ongeschreven afspraak' die in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog zou bestaan, dat 'als het met de grote bedrijven goed gaat, het goed gaat met het personeel'.⁴

We zijn op dat moment al ver genoeg in onze zoektocht om Ruttés referentie aan een 'ongeschreven afspraak' op waarde te schatten. Tussen 1945 en 1982 kende Nederland juist een groot aantal wetten en regelingen die werkgevers min of meer dwongen om hun personeel te laten delen in alle welvaart en rijkdom die ze samen creëerden. Pas toen de kabinetten deze wetten vanaf 1982 geleidelijk begonnen te schrappen, is de scheefgroei ingezet. We weten inmiddels ook dat de ongekende economische bloeiperiode die Nederland tussen 1945 en pakweg 1980 heeft doorgemaakt, zich inderdaad heeft vertaald in veel meer welvaart voor alle Nederlanders. De kentering is ingezet na de economische crisis die Nederland tussen 1980 en 1982 in zijn greep hield. Sindsdien profiteren werkenden – een beperkte bubbel van hoogopgeleide geluksvogels daargelaten – steeds minder

van onze gezamenlijke welvaart.

Tot het voorjaar van 2020 welteverstaan. De wereldwijde uitbraak van het nieuwe coronavirus en de daaropvolgende crisis zijn zo ingrijpend, dat het lijkt alsof we een nieuw keerpunt in de geschiedenis hebben bereikt. Of zoals premier Rutte het zegt: ‘Degenen die denken dat de wereld van voor corona terugkeert, leven in een illusie.’⁵ Maar we lopen op de zaken vooruit. Om na de crisis te kunnen bouwen aan een gezonde en welvarende samenleving moeten we eerst begrijpen wat er misging.

Een spook waart door Europa

Onze samenleving gaat uit van gelijkheid. Of je rijk, arm, man, vrouw, zwart of wit bent: iedereen heeft een stem. Maar deze belofte van ideële gelijkheid staat in steeds schriller contrast met de sociaaleconomische ongelijkheid die mensen daadwerkelijk zien en voelen. Het ondermijnt de democratische belofte en bedreigt onze samenlevingsvorm met een moreel en ideologisch faillissement. De snelle opmarsen van rechts-populistische bewegingen in Europa en Noord-Amerika zijn wat dat betreft een veeg teken. Tenslotte: een stem op een populist is een afwijzing van het huidige politiek-economische systeem dat geen antwoord meer heeft op wezenlijke problemen die mensen raken of ervaren.

De opkomst van nieuwe populistisch-nationalistische partijen overal ter wereld verschillende oorzaken, waarvan de economie er een is. Groeiende ongelijkheid en econo-

mische onzekerheid voeden een sfeer waarin mensen hun vertrouwen in de politiek en in hun medemensen verliezen. Het maakt ons vatbaar voor allerlei vijandbeelden.⁶ Leg de verkiezingsprogramma's van de grote rechts-populistische bewegingen in Europa en de Verenigde Staten naast elkaar, en je vindt vooral wilde beschuldigingen aan het adres van migranten, de Europese Unie, vermeende linkse elites en – afhankelijk van het land en de partij – moslims en/of Joden. Kortom: populisten wijzen naar zondebokken. Maar in hun partijprogramma's vind je vrijwel niets terug dat wijst op een doordachte analyse en visie om de reële sociaaleconomische problemen die onze samenleving ondermijnen het hoofd te bieden. Integendeel, wie de sociaaleconomische agenda van rechts-populistische partijen onder de loep neemt, ziet vooral maatregelen die de ongelijkheid vergroten. Juist ook binnen wat wordt gepresenteerd als de 'eigen' groep.

Neem Brexit. Het opzeggen van het lidmaatschap van de Europese Unie draagt hoogstwaarschijnlijk niet bij aan een verbetering van de economische positie van de miljoenen ontevreden Britten die voor Brexit hebben gestemd. Deze positie is tenslotte vooral het gevolg van binnenlands beleid in het Verenigd Koninkrijk.⁷ In plaats van de welvaart eerlijker te verdelen, zal Brexit er vooral toe leiden dat de Britten straks minder welvaart hebben om te verdelen.⁸ Je kunt op je vingers uittellen wie de hardste klappen zullen vangen als het zover is.

Of kijk naar Donald Trump. Met belastingverlagingen voor de rijken heeft Trump de verschillen tussen arm en rijk in de Verenigde Staten groter gemaakt dan ooit.⁹ Ondertussen worden de handelsoorlogen van Trump vooral gevoeld

door Amerikanen met een smalle beurs. Zij zijn voor hun consumptie afhankelijk van goedkope import van Chinese producten. En dan hebben we het nog niet over alle moeite die Trump deed om miljoenen arme Amerikanen hun publiek gefinancierde betaalbare zorgverzekering af te nemen.

Ook in ons eigen land hebben de rechts-populisten inmiddels een stevige voet aan de grond gekregen. Wilders en Baudet vormen een machtsblok om rekening mee te houden. En net als hun buitenlandse voorbeelden schrijven zij de problemen van de Nederlandse middenklasse toe aan een monsterverbond van migranten, Europese verdragen, vermeende (linkse) elites, wetenschappers, journalisten en ieder ander die kritische kanttekeningen bij hun denken plaatst. Net als in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk slagen de populistten hier er bijzonder goed in om het debat weg te houden van hun economische agenda. Veel liever spreken ze over culturele thema's, en over wie ons welk onrecht zou hebben aangedaan. De peilingen en recente verkiezingsuitslagen bewijzen dat deze tactiek aanslaat. In de periode van september 2018 tot september 2019 schommelden de peilingen van Wilders en Baudet tussen achtentwintig en zesendertig zetels.¹⁰ Dat zijn ongeveer twee tot tweeënhalf miljoen Nederlanders die zich van een hoop dingen afkeren.¹¹ Dat is tot 24 procent van de mensen die in 2017 hun stem uitbrachten.

Dit laatste percentage is belangrijk. Al langer houden historici en sociale wetenschappers zich bezig met de vraag: hoeveel mensen zijn er nodig voor een revolutie? Tijdschrift *Science* publiceerde in 2018 een onderzoek van hoogleraar

Damon Centola van de Universiteit van Pennsylvania. Centola toonde aan dat een minderheidsgroep van 25 procent in staat is een debat te kantelen, een discours te kapen en zelfs een systeem over te nemen.¹² De gedachte dat daarvoor de helft plus één nodig is, wordt door deze studie weerlegd.

De vraag is hoe dicht onze samenleving het punt is genaderd waarop onbezonnen populistten onze democratie onherstelbare schade kunnen toebrengen. Want vergis je niet. Hoe lachwekkend de standpunten ons soms ook in de oren mogen klinken, in landen als Polen en Hongarije, maar ook in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, zien we hoe populistische leiders er niet voor terugdeinzen om openlijk te morrelen aan de steunpilaren van onze democratie.

De coronacrisis heeft meer dan eens zichtbaar gemaakt waarom het juist voor rechts-populistische presidenten als Trump of Jair Bolsonaro (Brazilië) zo van belang is om de geloofwaardigheid van pijlers onder de democratie, zoals de pers en de wetenschap, stuk voor stuk te slopen; ze hebben namelijk geen steekhoudend verhaal om de reële problemen waar mensen mee worstelen op te lossen. Met hetzelfde fanatisme waarmee ze voor de crisis de klimaatwetenschap ataqueerden, beschouwden beide leiders het coronavirus tot diep in maart 2020 als een onschuldige griep. We kennen de gevolgen: onnodig veel dodelijke slachtoffers onder hun bevolking en miljoenen extra werklozen door de economische crisis die op de pandemie volgt.

Een ander verhaal

Dit boek is een zoektocht naar een nieuw verhaal voor de economie. Want populisten mogen dan geen steekhoudende plannen hebben om de reële sociaaleconomische problemen waar miljoenen gewone mensen mee kampen de baas te worden, de traditionele middenpartijen hebben dat verhaal vooralsnog evenmin. Zij hebben een samenleving gecreëerd waarin de economische vooruitgang van de afgelopen decennia voor het gros van de werkenden toch bovenal fantoomgroei is gebleken. Niet tastbaar, en onzichtbaar. Een cijfer in de krant, zonder positieve invloed op hun dagelijks leven.

Maar eerst nog dit.

Tijdens het schrijven van dit boek hebben wij onszelf met enige regelmaat de vraag gesteld wie wij zijn om ons met de economie te bemoeien. Wij zijn geen economen, dus wat geeft ons het gezag om ons met dit onderwerp te bemoeien? Het antwoord is simpel: wij zijn burgers. Meer nog dan over economie, gaat *Fantoomgroei* over welvaart en welzijn. Over hoe we onze rijkdom verdelen en wie de zoetste vruchten mag plukken van het werk dat wij dag in dag uit verzetten. Kortom: *Fantoomgroei* gaat over de vraag in wat voor wereld wij willen leven.

Collectieven die steden bouwen

Aan de rand van het centrum van Eindhoven, op slechts acht minuten lopen van het station, staat een van de leukste particuliere musea van Nederland. Het museum vertelt het verhaal van een jonge ondernemer uit Zaltbommel die neerstreek in een achtergebleven Brabantse boerenstreek, op zoek naar goedkope arbeid voor zijn gloeilampenfabriek. Een kleine eeuw later telt zijn firma ruim vierhonderdduizend werknemers, en bereikte de club die zijn naam draagt het hoogste podium in het Europese voetbal.

Het eerste lichtfabriekje

Gerard Philips kijkt zijn ogen uit, wanneer hij in 1886 in Glasgow arriveert. De jonge werktuigbouwkundige heeft een baan gevonden in de scheepswerven van de Schotse stad.¹ Het Verenigd Koninkrijk heeft op dat moment lichtjaren voorsprong op het ingeslapen Nederland. Terwijl het hier 's avonds nog gewoon donker wordt, gaat het leven aan de andere kant van de Noordzee na zonsondergang dankzij de uitvinding van de gloeilamp vrolijk verder. En niet alleen

in de werven en op de schepen, waar Britse arbeiders en zee-lieden dankzij het elektrische kunstlicht na zonsondergang gewoon kunnen doorwerken. In iedere pub en winkel, ieder theater en restaurant brandt het kunstlicht. Zelfs de straten van Glasgow lichten 's avonds op onder het warme schijnsel van de gloeilamp.

Gerard is vastbesloten zich de techniek eigen te maken. Hij schrijft zich in voor een avondcursus elektrisch licht. Zodra hij de elementaire werking onder de knie heeft, treedt hij toe tot de prestigieuze onderzoeksgroep van Lord Kelvin aan de Universiteit van Glasgow. De jonge Nederlander gooit hoge ogen met zijn verbeteringen aan de gloeilamp. Terug in Nederland overtuigt hij zijn vader Frederik – een rijke bankier uit Zaltbommel – van de potentie van de gloeilamp in Nederland. Want hoewel naast de Britten ook Duitse firma's als AEG en Siemens al volop lampen produceren, is de vinding in Nederland nog nauwelijks doorgedrongen. Vader en zoon besluiten de concurrentie aan te binden met de Duitsers en de Britten en richten de firma Philips & Co op.

Om te beginnen hebben de twee een fabriek nodig. Maar misschien nog wel belangrijker: voldoende goedkope arbeidskrachten. Als ze tenslotte een kans willen hebben tegen de gevestigde Duitse en Britse lichtfabrieken zullen de lampen van Philips & Co zo goedkoop mogelijk moeten worden geproduceerd. De zoektocht brengt vader en zoon Philips uiteindelijk in een dorpje met amper vierduizend inwoners in het oosten van Noord-Brabant. De straatarme, goeddeels analfabete plattelandsbevolking vormt een ideaal reservoir aan goedkope arbeid. Bovendien staat er aan de rand van

het dorp een in onbruik geraakt voormalig lakenfabriekje met een nog werkende stoommachine. Het is precies wat Gerard nodig heeft om zijn droom te verwezenlijken. Zijn vader verschaft het kapitaal van 12 500 gulden voor de aanschaf van de fabriek. En zo opent de allereerste gloeilampenfabriek van Nederland op 15 mei 1891 officieel de deuren, aan de rand van het onbetekenende dorp Eindhoven.

Een wederzijdse afhankelijkheid

De familie Philips bouwt generaties lang aan een concern dat het leven in het oosten van Brabant – en ver daarbuiten – voorgoed zal veranderen. Ze investeren de winst op de gloeilampenfabriek in de ontwikkeling van allerhande nieuwe elektronische apparatuur. Na het succes van de gloeilamp is het een logische stap naar de röntgenlamp, waarmee de medische divisie van de firma aan het begin van de twintigste eeuw ontstaat. Philips stort zich eveneens op tal van consumentenelektronica. Van radio's en scheerapparaten tot televisies, cassettebandjes en later cd's. Om al die spullen te produceren, worden tot ver buiten Eindhoven fabrieken gebouwd. Maar het epicentrum van het conglomeraat ligt in het voormalige boerendorpje dat inmiddels door Eindhoven is geannexeerd: Strijp-S.

Philips opereert een eeuw lang als een klassiek industrieel conglomeraat. Vrijwel alle onderdelen die het bedrijf nodig heeft, worden in de eigen fabrieken geproduceerd, tot aan het karton om elektronica in te verpakken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het reservoir aan goedkope ar-

beidskrachten in de regio Eindhoven snel uitgeput raakt. De groei van Philips brengt grote binnenlandse migratiestromen op gang. Philips werft personeel in arme agrarische regio's in heel Nederland, en om al deze nieuwe werknemers te vestigen, stampt het concern compleet nieuwe woonwijken uit de grond in Eindhoven, zoals Philipsdorp en Drents Dorp.

De concentratie van zo veel arbeid op één plek maakt Philips potentieel kwetsbaar voor socialistische oproeren. Een charismatische vakbondsman hoeft maar voor de fabriekspoorten te gaan staan om het voltallige personeel van het bedrijf te bespelen. De tienduizenden arbeiders mogen voor hun inkomen afhankelijk zijn van Philips, andersom kan de familie evenmin zonder hen. Stel je voor wat een schade het bedrijf zou oplopen als zelfs maar een fractie van de 412 000 werknemers die het bedrijf in 1974 telt in staking zou gaan.

We kunnen niet met zekerheid zeggen of de familie Philips *Das Kapital* van Karl Marx heeft gelezen, feit is dat ze bloedverwanten zijn van de Duitse filosoof en een van de grondleggers van het socialisme. Marx is een volle neef van Frederik Philips (hun moeders zijn zussen).² Het lijkt dan ook geen toeval dat de firma onder leiding van Frederik, later voortgezet door diens zonen Gerard en Anton, en nog later door kleinzoon Frits, een vermogen investeert in goede maatschappelijke voorzieningen voor het personeel. Zo richt Philips een eigen woningbouwvereniging op om personeel fatsoenlijk te kunnen huisvesten. Hoger kantoorpersoneel wordt gehuisvest in de eigen Philips-villawijk.

Er zijn speciale Philips-winkels, waar medewerkers van de fabriek betaalbaar hun boodschappen kunnen doen. De firma investeert in speelplaatsen, een bibliotheek en scholen. Arbeiderskinderen kunnen op de Philips Bedrijfsschool een technisch vak leren. Er zijn zelfs studiebeurzen beschikbaar waarmee een universitaire studie kan worden bekostigd. Dit alles nadrukkelijk zonder de voorwaarde om later ook bij Philips te komen werken. En dan zijn er nog verschillende vrijetijdsverenigingen van de firma, waaronder de Philips Sport Vereniging (psv) die dankzij de royale steun van het bedrijf later tientallen landstitels veroverd en in 1989 zelfs de beste club van Europa wordt. Mede dankzij de successen van de voetbalclub kweekt het bedrijf ook een bijzondere band met Eindhovenaren die niet bij Philips werken.

Eindhoven is op de kaart gezet door de familie Philips. Maar je kunt de stelling evengoed omdraaien; Philips is gebouwd op de inspanningen van al die honderdduizenden arme boeren en landarbeiders die hun akkers hebben verruild om de dromen van Gerard, Anton en Frits Philips mogelijk te maken. De afhankelijkheid is wederkerig. De familie Philips realiseert zich dit terdege. Zolang het goed gaat met de firma, profiteert iedere arbeider die heeft bijgedragen aan dit succes hiervan mee.

Operatie Centurion

De tijd dat Philips bijna een half miljoen werknemers telde, ligt inmiddels al lang achter ons. Tegen het einde van de

Voorbij fantoomgroei

In wat voor wereld wil jij je kinderen laten opgroeien? Voor ons ziet deze wereld er als volgt uit: een vredige samenleving waarin mensen met elkaar door één deur kunnen, omdat niemand de ander uitbuit. Een samenleving waarin iedereen gelijke kansen heeft, en werken loont. Een samenleving waarin mensen veilig over straat kunnen, waar voldoende leraren voor de klas staan, de gezondheidszorg goed geregeld is en armoede tot het verleden behoort. En natuurlijk, een planeet met een leefbaar klimaat, met als het even kan, zo nu en dan een Elfstedentocht.

Opvallend genoeg komt geen van deze zaken tot uitdrukking in onze belangrijkste maatstaf waaraan we de stand van de economie afmeten. Nu de wereld worstelt met de gevolgen van de coronapandemie, zullen we de komende tijd weer worden geconfronteerd met zorgwekkende cijfers over de economie. In veel landen hebben fabrieken weken tot maanden stilgestaan, sloten restaurants en cafés hun deuren, terwijl winkels hun klanten zagen wegblijven. Deze lockdowns leiden tot een productiedip, en dus een daling van het bruto binnenlands product (bbp). Als politici, journalisten en economen praten over de economie, refereren

ze meestal aan dit cijfer. Maar als we de economie definiëren als het vermogen van een groep mensen om samen een probleem op te lossen, nu we een nieuwe definitie hebben geformuleerd, kunnen we ons voortaan bezighouden met de vraag welk probleem we eigenlijk nog oplossen door de stand van het land af te meten aan de hoeveelheid spullen en diensten die er worden geleverd. We kunnen tenslotte moeilijk volhouden dat een gebrek aan productiecapaciteit het belangrijkste probleem is van onze tijd.

Een nieuw kompas

De kranten stonden de afgelopen jaren vol met analyses over de vraag of het kapitalisme kapot is. Alleen deze vraag al zegt alles over de kracht van het huidige economische paradigma. We hebben ons nog altijd niet ontworsteld aan het beeld van de economie als machine. Een machine die onderhevig is aan slijtage, maar met het juiste gereedschap weer kan worden opgelapt. De werkelijkheid is dat verschillende varianten van het kapitalisme ons eeuwenlang hebben geholpen om tal van problemen uit vroeger tijden op te lossen. Om voldoende voedsel, kleding en banen te creëren om de in lompen gehulde verpauperde gemeenschappen te voorzien van een volle maag, warmte en gezondheidszorg. Van een bankstel, een televisie en een smartphone. Van een vakantie, een sportclub en, zo nu en dan, een boek. Maar nu we al die welvaart eenmaal hebben, zien we nieuwe problemen opdoemen waar ons huidige kapitalisme helemaal geen antwoord op lijkt te hebben. Over hoe we deze welvaart

eerlijker verdelen onder de mensen die haar creëren. Over hoe we de planeet leefbaar houden voor volgende generaties. Over hoe we kunnen voorkomen dat een nieuw virus dat overspringt van dieren op mensen binnen een paar maanden de hele wereld in zijn greep krijgt.

Wij geloven niet dat het kapitalisme kapot is. Het is het kompas van het kapitalisme dat ernstig is ontregeld. Ons huidige kapitalisme is een filosofie die is gericht op ongebreidelde economische groei, de optimalisatie van private winsten en het bevorderen van een marktsysteem dat de economische vrijheid van bedrijven vooropstelt. Als we onze samenleving een andere kant op willen sturen, zullen we moeten beginnen met het herijken van de instrumenten waarmee wij een pad zoeken naar onze grotere doelen.

Een kleine negentig jaar geleden werd in de Verenigde Staten een instrument ontwikkeld om economische voortgang te meten. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werd dat instrument afgesteld op het meten van de productie, om de oorlog zo goed mogelijk door te komen. Maar toen de kanonnen zwegen, is het niet meer bijgesteld voor de nieuwe situatie en de nieuwe visie op de wereld waarin we willen leven. Het probleem is dat de matrix voor het bbp (toen nog bnp) is afgesteld om een acuut probleem op te lossen: het winnen van een wereldoorlog. Om dit doel te bereiken, was het cruciaal om de productie van munitie, wapentuig, schepen en voedsel zo snel mogelijk te optimaliseren. Het op productie gerichte bbp is hier een uitstekend middel voor gebleken. En ook tijdens de jaren van wederopbouw, waarin aanvankelijk een tekort was aan alles, heeft het bbp bijge-

dragen aan het vergroten van de welvaart. Maar we vergaten dat het bbp een politiek doel diende, en dat onze wensen voor de samenleving niet meer gelijkliggen met dat doel. Het bbp werd een doel op zich. Met alle gevolgen van dien.

Vooruitgang in plaats van groei

De wensen die wij hebben voor onze kinderen hebben weinig te maken met een oorlogseconomie. Natuurlijk, we willen onze huidige kwaliteit van leven handhaven en als het kan verbeteren. Het probleem is dat het bbp hier niet per se aan bijdraagt. Het bbp meet uitsluitend goederen en diensten met een prijs. Het cijfer is in zijn huidige opzet vooral goed in het meten van kwantiteit, in plaats van kwaliteit.¹ Méér productie is eigenlijk altijd beter dan minder, omdat de optelsom van prijzen in dat geval stijgt. Om duidelijk te maken hoe haaks deze meetmethode op ons geluk en welzijn kan staan, verleggen we onze blik naar de Verenigde Staten. De afgelopen veertig jaar zijn er binnen de landsgrenzen meer Amerikanen gestorven door vuurwapengeweld dan in alle oorlogen die het land ooit voerde bij elkaar opgeteld.² Maar in plaats van de wapenindustrie hiervoor te straffen, draagt iedere kogel die Amerikanen op elkaar afvuren bij aan de groei van het bbp, tot grote trots van de sector.³ Al in 1968 verwoordde kandidaat Robert Kennedy het treffend toen hij de kiezers voorhield dat het bbp alles vertelt over de economie, behalve waarom die het leven de moeite waard maakt.⁴

Dichter bij huis worden we ook voortdurend verleid

tot tal van aankopen die op geen enkele manier bijdragen aan ons geluk, maar die simpelweg nieuwe groei forceren. Neem bijvoorbeeld de frequentie waarmee producenten van smartphones de plugs van datakabels en opladers veranderen. En waarom kunnen ze geen wasmachines of telefoons meer maken die twintig jaar meekunnen, en veranderen de collecties van kledingwinkels steeds sneller? Het antwoord op al deze vragen: het verlangen naar groei.⁵ Een fabrikant die jaar op jaar wil groeien in productie, kan het zich nauwelijks permitteren om onverwoestbare spullen te produceren. Zodoende staan onze huidige groei-ambities een duurzame productie in de weg. En ook de meeste medewerkers die betrokken zijn bij de productie en distributie zien hun welvaart amper stijgen. Dus waarom zouden we nog langer al dat arbeidspotentieel inzetten voor een economie die niet voor ons werkt? In een nieuw economisch verhaal willen we meer kwaliteit boven kwantiteit. De enorme verspilling aan grondstoffen, energie en geld voegt geen enkele waarde toe aan ons dagelijks leven. Wat schieten we er als samenleving mee op om producten die zijn ontworpen om mensen te doden in onze belangrijkste index evenveel waarde toe te kennen als aan die zaken die ons in leven houden? Voortaan, wanneer beleidsmakers tevreden spreken over groei, moet onze eerste vraag zijn: 'Groeit van wat precies?'

Speculatie

Dat het mogelijk is om het bbp aan te passen, bewees de financiële sector aan het begin van de jaren negentig. De

beste lezer,

'Dit boek is een zoektocht naar een nieuw verhaal over een economie voor een andere, betere wereld. En als we die wereld kunnen schetsen, willen we deze ook realiseren, dat en niets minder is de ambitie van deze vertelling.'

[Bekijk het boek](#)

Bedankt voor het lezen van het voorproefje van ons boek *Fantoomgroei*. Waarom we steeds harder werken voor steeds minder. De zoektocht naar een nieuwe, betere wereld begint nu! Niet alleen bij ons, maar vooral ook bij jou! Doe je mee?

- Schrijf je in voor onze nieuwsbrief op als je op de hoogte wilt blijven van onze activiteiten en nieuwe bevindingen.
- Regelmatig maken we podcasts over de actualiteit rondom fantoomgroei. Heb je een vraag voor ons of een ervaring die je aan de kaak wilt stellen? We zijn bereikbaar via de fantoomlijn: info@fantoomgroei.nl
- Ons boek is verkrijgbaar als paperback, e-book of audioboek bij jouw favoriete boekhandel of via fantoomgroei.nl

Sander en Hendrik